

já jenom o tom mluvím, já se vůbec nehádám, proč já bych se hádala, ale vezte si ty dětičky, my jsme byli na svatební cestě a vy mně tady budete upírat tři nebo čtyři hodiny, ne, já to vím, že to byly čtyři hodiny. Prosím vás, přestaňte mi blbnout hlavu, tři hodiny, čtyři hodiny. Řekni, co to tady na

nás povídáte, pane, my od vás něco chceme? Vy od nás něco chcete! No jasně. No, ale a já bych mohl říkat takový nesmysly pořád. Krucci. Humoriáda. Česká rodina Homolkovi ve slavném filmu pana Papouška, Homolka a Tobolka, třetí pokračování, to už bylo barevné, na horách, výměna pokojů.

SLOVNÍKOVÉ HESLO

Centones /kentōnēs/, literární technika s výtvarným potenciálem

SLOVO

Substantívum *centō* (N.SG), *centōnis* (G.SG), *centōnēs* (N.PL), MASC, znamená v latině „pokrývka či oděv sešité z útržků látek“. Označovalo různé praktické věci: měkkou vycpávku pod kovovou přilbu, přehoz přes koně či osla, na který se teprve dávalo sedlo nebo náklad, nuznou pokrývku nuzného člověka; speciálně pak označovalo hasicí prostředek, mokrou deku, kterou se dusil oheň: k tomu jsou i deriváty *centōnārius* „kdo vyrábí či používá hasičské deky“, *collēgia centōnāria* „hasičské sbory“. Vedle toho funguje slovo *centō* též jako literární termín označující zvláštní básnickou techniku. Ta spočívá v tom, že se izolované verše slavných a všeobecně známých autorů (Vergilius, Homér) poskládají v nový celek, aby daly úplně jiný smysl. V tomto významu termín *centō* počestujeme na »kentón«.

Literárněterminologické uplatnění slova *centō* je pozdně antické a je doloženo jak v latině, tak v řečtině. V řečtině zní κέντρον (cf. κέντρον, κεντέω) a je stejně pozdní jako slovo latinské. Je pravděpodobné, že řečtina napodobila latinské *centō*, přičemž sáhla po zvukově blízkém slovu, jež znamená „ničema, který zasluhuje výprask“;¹ motivujícím vztahem by zde byl význam

1 Homonymem ke κέντρον ve významu „ničema“ je κέντρον ve významech „mosaika“, „výšivka“. Vše vychází ze základní významové povahy slovesa κεντέω „vpichovat, něčeho dosáhnout bodáním a pícháním“: κέντρον je „bodec“, „žihadlo“, ale také „bod(nutí)“ a speciálně „střed“, což latina převzala jako centrum; κέντρον co „ničema“ je ten, kdo zasluhuje bolestivé bití, co „mosaika“ i „výšivka“ naopak to, co vznikne z mnoha drobných vpichů.

„nízký, hanebný“, jímž pozdně antický intelektuál *per oppositiōnem* upozorňuje na skrytou rafinovanost. Nepřekvapuje, že řecká podoba κέντρον se následně projeví v latinských tvarech *centrō, centrōnārius*: jsme v exkluzivním prostředí kulturně bilingvních intelektuálů v době, kdy latina i řečtina už dávno byly čistě intelektuální kódy, omezené na úzké společenské vrstvy a vzdálené všem varietám živého jazyka, včetně jazyka, či lépe jazyků císařského dvora.

TERMÍN

Ze IV. století a.D. jsou dochována dvě díla, která ve svém názvu slovo *centō* výslovně nesou a která navíc poetickou techniku *centō* vysvětlují: *Centō nuptiālis* „Svatební slátanina“, jež složil Decimus Magnus AVSONIVS (≈310 – 393/394), a *Centō Probae*, jež složila PROBA (IV. a.D.). Termín autoritativně potvrzují papež GELASIVS (492–496), cf. *Dēcrētum Gelasianum de librīs recipiendīs et nōn recipiendīs*, kde se zdůrazňuje, že Probin kentón nemá autoritu v oblasti víry (!), a ISIDORVS ze Sevilly (≈570 – 636), který zdůrazňuje, že Probin kentón je církevní text apokryfní (*Dē uirīs illustribus* 5), i vysvětluje techniku kentónu (*Orīginēs* 1, 39, 25). Literární termín *centō* je doložen již dříve, a to výlučně u církevních otců a apologetů: sv. Irenej (EIRĒNAIOS) z Lyonu (II. a.D.), sv. Jeroným (Sophronius Eusebius HIERŌNYMUS, ≈348 – 420), Tertulián (Quintus Septimius Florens TERTVLLIANVS, mortuus post 220 a.D.); všichni se přitom vyjadřují k otázce, nakolik lze ve prospěch křesťanství argumentovat autory nekřesťanskými. Irenej (*Aduersus haeresēs* 2, 14, 2)

píše nedůvěřivě o možnosti vybrat z pohanských autorů různá moudra a poskládat – doslova říká: »sešít« – z toho něco užitečného: spíš než o doklad literární techniky *centō* jde u něho o živou metaforu sešívání textu;² Jeroným (*Epistolae* 53, 7 : ad Paulinum presbyterum) i Tertulián (*Dē praescriptiōne haereticōrum* 39, 3–6) své opovržení pro snahy vytvořit křesťanský text z pohanských mouder vyjadřují přirovnáním ke kentónům: vědí o *Homērocentōnēs*, upozorňují, že vznikají *Vergiliocentōnēs*;³ pro oba již tedy kentóny jasně existovaly.

KORPUS

Termín *centō* je po prvé jasně doložen od přelomu II./III. století a.D. u Tertulliana; technika *centō* může být přirozeně starší. V latinské literatuře lze nejstarší doklady principu *centō*, ba vůbec i nejstarší kentón najít v naprosto mimořádném, žel pouze fragmentárně dochovaném díle *Satyricōn librī* „Knihy Satirik“; tradice mu za autora připisuje historickou postavu jménem PETRONIVS (mortuus 66 a.D.). Heuristické omezení

- 2 Cf. ...quasi centonem ex multis et pessimis panniculis consarcientes, finctum superficium... „jako by se z nejrůznějších bezcenných hadrů sešívala deka s pěkným povrchem“. Irenej psal řecky, dotyčný text se dochoval pouze v latinském překladu Jeronýmově.
- 3 Cf. Homerocentones uocari solent qui de carminibus Homeri propria opera more centonario ex multis hinc inde compositis in unum sarciant corpus. „Homérokentónáři: tak se říká těm, kdo na způsob výrobců dek vytvářejí svá vlastní díla tak, že již hotové verše, porůznu vybrané, sešijí do jednoho kusu.“ (Tertulián) – Quasi non legerimus Homerocentonas et Vergiliocentonas, ac non sic etiam Maronem sine Christo possumus dicere Christianum. „Jako bychom už ani nečetli »Homérokentóny« a »Vergiliokentóny«; to potom můžeme rovnou říci, že Maró (= Vergilius), jenž Krista neznal, byl křesťan.“ (Jeroným)

zde představuje skutečnost, že *centō* je technika básnická, kdežto *Satyricōn* je dílo prosaické, byť protkané veršovanými pasážemi. Intertextuální podstatu kentónu dokládá v *Satyricōn* příběh o vdově z Efesu, jež vypráví chudý mladý intelektuál Encolpius na loď Lichově: místa, kde vdova odhazuje svou cudnost, podává Encolpius velecudnými citáty z Vergilia. Skutečný kentón, byť jen o třech verších, se pak objevuje ke konci dochovaného torsa, kdy téhož Encolpia při milostném dobrodružství s Circē opustí mužná síla: Encolpius svému schlíplému údu domlouvá, načež vypravěč výsměšně uvede veršovou pasáž sestávající z jednoho dvojverší z Aeneidy a ze dvou půlveršů, z nichž jeden pochází z Eklog a druhý opět z Aeneidy. Rafinovaný účinek této pasáže spočívá v tom, že první dvojverší popisuje, jak se Aeneās v podsvětí nečekaně setkává s Didōnou, kterou na světě opustil živou, a oba půlverše exponují schlíplost – to vše na pozadí jazykové danosti, kdy latinské slovo pro mužský úd, *mentula*, je ženského rodu.⁴

První samostatně doložený kentón vytvořil Decimus Magnus AVSONIVS (≈310 – 393/394), vychovatel a dvořan císaře Gratiana (375–383). Ausoniovy spisy, hojně a rozmanitě, se dochovaly v souboru nazvaném *Opuscula* „Dílka“; každému *opusculum* předchází *praefatiuncula* „předmluvička“. Jedním takovým

4 Illa solo fixos oculos auersa tenebat, nec magis incepto uultum sermone mouetur [A 6, 469–470] quam lentae salices | lassoue papauera collo [E 5, 16 | A 9, 436] „Odvrátila zrak a její tvář v odpověď na má slova nesdělila víc než povislé vrby či povadlé stonky máku.“ (*Satyricōn* 132, 11)

»dílkem« je *Gentō nuptiālis* „Svatební slátanina“ (131. verš). Jeho »předmluvička« vysvětluje, podle jakých zásad básník toto své »dílko« sestavil; jde o postup mimořádně virtuózní. Estetický účinek Ausoniova kentónu stojí na rafinované lascivitě: Ausonius vybral z Vergilia, vzorového básníka školské výuky, jehož dílo bylo podáváno co ztělesnění ctnosti i cudnosti, jednotlivé verše a poskládal je tak, že popisují svatební obřad završený tělesným spojením.

Ausonius byl křesťan, byť nijak horlivý: u císařského dvora byl oceňován pro svou učenost a hravost, on sám se ve svých »dílkách« úzkostlivě vyhýbá všemu skutečně vážnému, čím Římská říše jeho doby žila; v tomto ohledu byl Ausonius protipólem svatého Ambrože Milánského (Ambrosius, ≈340 – 397). Literárním protipólem Ausoniova kentónu rafinovaně lascivního je pak kentón hluboce mystický, jež ve stejné době složila PROBA, manželka vysokého římského úředníka, sama pocházející ze vznešené aristokratické rodiny. Báseň sestává z 694 hexametru a líčí dějiny lidstva od stvoření světa přes prvotní hřích po vykoupení z hříchu skrze Ježíše Krista. Veršový materiál je opět z Vergilia (*Aeneis*, *Georgica*, *Eclogae*), pouze na začátku se rozptýleně vyskytne jedenadvacet vlastních veršů, či někdy pouze půlveršů, nezbytných k tomu, aby se výslovně pojmenoval Ježíš Kristus; též se v nich říká, že báseň napsala Proba a že ji sestavila z veršů Vergiliových. Probin kentón měl takový úspěch mezi křesťany, že papež Gelasius (492–496) cítil potřebu ve svém dekretu o přípustných a nepřípustných knihách výslovně

uvést, že nemá autoritu písma ani církevních otců; Isidor Sevilský tento soud opakuje.

Vedle velkého kentónu Probina dochovaly se ještě tři menší křesťanské kentóny, všechny v rozsahu něco málo přes sto veršů: *Versūs ad grātiam Dominī*, jež tradice připisuje jistému blíže neupřesněnému Pompōniovovi, a anonymní *Dē uerbī incarnātiōne* a *Dē ecclēsīā*.

Nejvíc latinských kentónů – celkem 12 – se dochovalo ve sbírce *Anthologia Latīna*, rozsáhlém výboru básní, sestaveném ve století VI. a.D. v Africe; nejstarší materiální dokument této sbírky, *Codex Salmasianus*, je z VIII. století. Jeden z kentónů zde obsažených nemá samostatný název, jen u dvou je uvedeno jméno autora (LVXORIVS, MAVORTIVS);⁵ u největšího z kentónů, dramatu *Mēdēa*, je pak autor identifikován jako Hosidius GETA (II./III. a.D.), a to na základě zmínky u Tertulliana (*Dē praescriptiōne haereticōrum* 39, 4).⁶ Kentóny z latinské Anthologie jsou žánrově rozmanité:

- *Mēdēa* je jediný kentón v žánru dramatu a je ze všech kentónů v Anthologii největší (462 verše). Svou výstavbou se podobá dramatu *Mēdēa* Seneky Mladšího, celý však sestává z veršů Vergiliových: v promluvách postav z plných hexametřů, ve sborech z polovičních hexametřů;

5 Básník jménem Luxorius žil v VI. století a.D. v Kartágu na dvoře vandalských králů; o Mavortiovi nevíme vůbec nic.

6 Denique Hosidius Geta Medeam tragoediam ex Virgilio plenissime exsuxit. Meus quidam propinquus ex eodem poeta inter cetera stili sui otia Pinacem Ceбетis explicuit. „A takový Hosidius Geta z Vergilia vycucal celou tragédii Medea. Tento můj vzdálený příbuzný mezi jiným, využívaje veršů téhož básníka, vložil celou práci Pinax Ceбетis.“ – Geta byl tedy Tertullianovým příbuzným.

- *Narcissus, Iūdicium Paridis* „Paridův soud“ (Mauortius), *Herculēs et Antaeus, Prognē et Philomēla, Eurōpa, Alcēsta, Hippodamia* jsou žánrem epyllia ve stylu Ovidiových *Metamorphōsēs*;
- *Dē aleā* „Hra v kostky“ a *Dē pānicifīō* „Pečení chleba“⁷ jsou epigrammata líčící scény všedního života;
- *Epithalamium Fridī* „Svatební píseň Fridovi“ (Luxorius) dokládá specifický žánr svatební písně (epithalamium);
- *Dē ecclēsīā*, jediný kentón v Anthologii, který je křesťanské povahy.

STATUS

Kentón je literární technika, nikoliv žánr; dochované latinské kentóny jsou žánrů velmi různých: drama, epyllion, epithalamium, epigramma, dějiny spásy. Kentón je záležitost pozdní antiky, globálního světa Římské říše: pro latinu je doložen od II./III. po VI. století,⁸ pro řečtinu po celé trvání byzantské Římské říše.⁹ Kentón předpokládá, že (i) existuje kánon vzorových literárních textů a (ii) existuje vzdělávací soustava, která zajišťuje, že kánonické texty jsou v jistých kruzích velmi dobře známy. Za těchto předpokladů sloužil kentón pro persifláže (*Satyrīcōn*), exhibice (*Mēdēa, Centō nuptiālīs*)

7 Tento kentón nemá v Anthologii vlastní název.

8 Dolní hranici je doba, kdy kentón *Mēdēa* vznikl podle svědectví Tertullianova, horní pak doba, kdy byl zařazen do *Anthologia Latīna*.

9 Nejrozsáhlejší řecký kentón Χριστὸς πάσχων „Kristus trpící“ čítá 2.640 veršů. Vznikl v Byzanci v XI.–XII. století a.D. Je sepsán jambickým trimetrem, což je typický verš tragédie, a sestaven z veršů především Euripidových.

SLOVNÍKOVÉ HESLO

i soukromou zábavu (*Dē aleā*). Stal se zároveň gestem vítězství křesťanské moudrosti nad pohan- skou (*Centō Probae* a další křesťanské kentóny). Dodejme, že latinské kentóny, opět především vergiliovské, sestavovali též evropští humanisté.

K DALŠÍMU ČTENÍ

Martin BAŽIL: *Centones Christiani. Métamorphoses d'une forme intertextuelle dans la poésie latine chrétienne de l'Antiquité tardive*. Institut d'Études Augustiniennes, Paris 2009.

Helène CAZÈS: *Le livre et la lyre. Grandeur et décadence du centon virgilien au moyen-âge et à la renaissance*. Thèse de doctorat, Université Paris X, 1998.

Christoph HOCH: *Apollo Centonarius. Studien und Texte zur Centondichtung der italienischen Renaissance (Romanica et comparatistica. Sprach- und literaturwissenschaftliche Studien)*, Tübingen 1997.

Co řeknete vy, když proti Homolkům dám Vlastimila Brodského spolu s ostatními kolegy třeba v ukázce z bakalářské povídky? Je to na vás. Homolkovi dostávají áčko, Vlastimil Brodský béčko, ještě na začátku textové zprávy humor, po mezeře to správné písmeno, koho chcete slyšet. Brodský nemůže

mit jiný písmeno než béčko. Áčko nemáme pro Homolky, proto máme áčko. Devět set sedum sedumdesát sedum nula čtyry pro tyto esemesky a pro toho, kdo rád volá, tak už dobře známé číslo sedum set třicet jedna osum set devět set a teď, v čom seš. Humoriáda, hodina plná humoru na vaše přání.